

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı

İbrahim Etem ÇAKIR (*)

Öz: Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde yer alan ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Kütahya, XI. yüzyılın sonlarına doğru Türk hâkimiyetine katıldı. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Germiyanoğulları egemenliğinde kaldı. Germiyan Beyi Yakub'un vasiyeti üzerine 1429'da Osmanlı topraklarına dâhil oldu ve kısa bir süre sonra Anadolu eyaletinin merkezi buraya taşındı. XVI. yüzyıl boyunca nüfusu hızla artan Kütahya Sancağı, XVII. yüzyıl başlarında Celalî saldırılarına maruz kaldı. Bu saldırılar sancak nüfusunun azalmasına ve şehirlerin tahrip olmasına yol açtı.

Bu incelemede Kütahya Kazâsı'nın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu ele alınmıştır. Avârız defterleri başta olmak üzere Evliya Çelebi seyahatnamesinden yararlanılmıştır. 1675-76 tarihli avârız defteri verileri, XVI. yüzyıla ait tahrir defterleri ve 1622-23 tarihli avârız kayıtları ile karşılaştırılmıştır. Buna göre XVII. yüzyılın başlarında kazâ nüfusu azalmış olmasına karşılık, Celalî isyanlarının etkilerinin ortadan kalkmasıyla XVII. yüzyılın ortalarına doğru kazâ nüfusu yeniden artış eğilimine girmiştir. İncelenen dönemde Kütahya Kazâsı idarî yönden; Nahiye-i Etraf-ı Şehir, Amrudabâd, Gümüş, Altuntaş, Gereği, Yalak, Virancık, Tavşanlı nahiyelerinden oluşmaktaydı. Kazâ nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde sakindi. Kütahya şehir merkezinde az sayıda gayrimüslim sakin iken, kırsal kesimde yaşayanların tamamı Müslümandı.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, avârız, Germiyan, XVII. yüzyıl.

Kaza of Kütahya in the Second Half of XVII Century

Abstract: Being located in Inner-west Anatolian part of Aegean Region and hosting many civilizations, Kütahya fell under domination of Turks in the late XI century. As from late XIII century, it fell under domination of Germiyans. It got involved in Ottoman territories in 1429 upon the testament of Yakub the Germiyan Beg and after a while, center of Anatolian state moved here. The sanjak of Kütahya having a rapidly increasing population during the XVI century was exposed to attacks by the Jelali in the early XVII century. These attacks caused the population of the sanjak to decrease and the cities to fall into ruin.

In this study, condition of the kaza of Kütahya in the second half of XVII century was examined. Book of Travels (Seyahatname) of Evliya Çelebi and primarily Avârız registers were used. Data of avârız register of 1675-76 were compared with cadastral record books of the XVI century and avârız records of 1622-23. Accordingly, even though the population

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Erzurum,
(e-posta: ietem.cakir@atauni.edu.tr)

of the kaza decreased in the early XVII century, population of the kaza had a tendency to increase again in the mid-XVII century as a result of disappearance of the effects of the Jelali revolts. In the examined period, the kaza of Kütahya involved boroughs of Nahiye-i Etraf-ı Şehir, Amrudabâd, Gümüş, Altuntaş, Gereği, Yalak, Virancık, Tavşanlı in terms of administration. A great majority of the kaza's population was resident in the rural area. While a few numbers of non-muslim were resident in the city center of Kütahya, all of those living in the rural area were muslim.

Keywords: Kutahya, avariz, Germiyan, 17th century.

Makale Geliş Tarihi: 18.12.2015

Makale Kabul Tarihi: 15.03.2016

I. Giriş

Kütahya, geniş bir ovanın güney tarafında yer alan Acem Dağı eteklerinde kurulmuş bir yerleşim yeridir (Darkot, 2001: 1118). Eski çağlarda adı, Kotiaion, Cotyaeium Cotyaeum, Cotyaium olarak çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir (Gökbilgin, 2001: 1119). Yerleşim tarihi antik dönemlere kadar inen şehir Küçük Prigya denilen bölgede bulunmaktadır. M.Ö. önce VI. yüzyılın sonlarına doğru Lidyalılar'ın, Persler'in ve ardından M.Ö. IV. yüzyılda İskender'in eline geçen şehir onun ölümüyle birlikte Bitinya ve Bergama krallıklarının idaresine dâhil oldu. Daha sonra bu bölge Roma ve Bizans hâkimiyetinde kaldı. Günümüze ulaşan kale sur ve burçlarının Bizans döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Malazgirt Savaşı'nı müteakiben Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber burası da Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından 1080 yılına doğru Türk hâkimiyetine girdi (Varlık, 2002: 580). Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans arasında zaman zaman el değiştiren Kütahya, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Germiyanogullarının etkisi altında kaldı (Varlık, 1996: 33). Beyliğin kuruluş tarihi hakkında farklı değerlendirmeler olsa da 1300 yılında Kütahya merkez olmak üzere Germiyanogulları Beyliği'nin kurulduğu kabul edilmektedir (Varlık, 1974: 32).

Kütahya, XIV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin baskısıyla karşı karşıya kaldı. Bir taraftan Osmanlılar diğer taraftan Karamanoğulları baskısıyla karşılan Germiyan Beyi Süleyman, 1381 yılında kızını Osmanlı padişahı I. Murad'ın oğlu Bayezid ile evlendirmiş, Kütahya ve çevresini çeyiz olarak vermiştir. Şehzade Bayezid'de düğünden sonra Kütahya valisi olarak göreve başlamıştır (Varlık, 1974: 56-66). Germiyan Beyi II. Yakub'un Kütahya ve çevresinde Osmanlılara karşı hâkimiyet kurma çabaları sonuçsuz kalmıştır. II. Yakub, Edirne ziyareti sırasında (1428) erkek çocuğu olmadığı için vefatından sonra beylik topraklarının Osmanlı Devleti'ne devredilmesini vasiyet etmiş, Edirne'de bir müddet kaldıktan sonra memleketine geri dönerek daha önce sözlü olarak açıkladığı durumu vasiyetnâme ile Osmanlı padişahı II. Murad'a bildirmiştir (Uzun-

çarşılı, 1932: 59-60; Varlık, 1974: 79). Yakub Bey, 1429'da vefat edince Kütahya bir Osmanlı sancağı haline getirilerek buraya Timurtaş Paşazade Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi tayin edildi. (1433-1438) yılları arasında II. Murad'ın büyük şehzadesi Alaeddin Bey sancakbeyi olarak Kütahya'da bulundu. 1451'de Anadolu beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya, İshak Paşa'ya verildi. XVI. yüzyılda Kütahya, Anadolu taraflarına yapılan seferlerde önemli bir yol kavşağı ve aynı zamanda toplanma yeri idi. Şehzade Bayezid ve Selim'in sancakbeylikleri sırasında Kütahya'nın önemi arttı (Varlık, 2002: 580).

XVII. yüzyıl boyunca Kütahya ve çevresi zaman zaman işgal ve yağmalara maruz kaldı. Celali isyanları sürecinde Osmanlı Devleti'nin en önemli eyalet merkezlerinden ikincisi olan Kütahya sancağı iki defa işgale uğradı. Bunlardan ilki Deli Hasan isyanı sırasında uğradığı işgal, ikincisi Tavil Halil'in isyanı esnasında Kütahya kazalarının maruz kaldığı işgal ve yıkımdı (Polat, 2013: 37). 1602 yılında Celaliler ile savaşmak üzere görevlendirilen Hafız Ahmed Paşa etkisiz kaldı ve Celaliler, Kütahya şehrini kuşattı. Üç gün süren kuşatmanın ardından kış koşullarının yaklaşması üzerine Deli Hasan ve adamları Kütahya şehrini yakıp kıslamak üzere Karahisar'a çekildi (Nâimâ Mustafa Efendi, 2007: 216; Griswold, 2000: 33). Kütahya ve çevresinin bu dönemde karşılaştığı ikinci büyük yağma ve yıkım süreci 1605'de meydana geldi. Nasuh Paşa kuvvetlerini mağlup eden Celali Tavil Halil ve beraberindekiler Kütahya sancağına bağlı kazâları yağmaladı (Polat, 2013: 38). 1658 yılında, Abaza Hasan'ın adamlarından eski Kütahya beylerbeyi Can Mirza Paşa yaklaşık dört bin adamıyla şehri kuşatmıştır. Altmış gün süren mücadelenin ardından Can Mirza ve adamları şehri terk etmişlerdir (Nâimâ Mustafa Efendi, 2007: 1808). Bu hadiselerden dolayı halk büyük sıkıntılar çekmiş, daha güvenli yerlere göç etmek durumunda kalmıştır.

Kütahya Sancağı'nın XVI-XVII. yüzyıllarda kazâ sayısı değişkenlik göstermektedir. Bir dönem 30'dan fazla kazâsı bulunan sancağın, kazâ sayısı zamanla azalmıştır (Uzunçarşılı, 1932: 96-97). 1671'de Kütahya ve çevresini ziyaret eden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Kütahya sancağının 24 kazâsı vardı (Evliya Çelebi, 2013: 5a). Kütahya Livâsı'na ait 1675-76 tarihli avâriz defterinde sancağa bağlı kazâ sayısı 24'tür (BOA. MAD.d.2498: 1).

II. Kütahya Kazâsına Ait Avâriz Defterleri (XVII. Yüzyıl)

Osmanlı Devleti'nde avâriz, olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş masraflarını finanse etmek üzere, hükümdarın emri ile halktan toplanan her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe denilmektedir. Bölgenin zenginliği, halkın şehirli, köylü, göçebe olup olmadığı, dükkan, ev ve tarla miktarına göre, birer vergi birliği halinde teşkil edilen itibarî avâriz haneleri içinde 3 ile 15 arasında değişen evli kimse bulunabilirdi. Defterlerde her mahalle ve köyün nüfusu kaydedildikten sonra, bu nüfusun kaç avâriz hanesi addedileceği tespit edilmekteydi (Barkan, 2001: 13-14). XVI. yüzyılın sonlarından itibaren art arda yapılan savaşlar bu vergiyi normal vergiler haline getirmiştir (Sahillioğlu,

1991: 109). Merkezî hazineye bağlı bürolar tarafından vergi mükelleflerini tespit gayesiyle ve fevkalâde vergilerin tevziine esas olmak üzere avâriz hânesi tahrirleri yapılmıştır (Güçer, 1964: 70).

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde oldukça kapsamlı avâriz tahrirlerinin yapıldığı ve bunun sonuçlarını ihtiva eden birçok mufassal avâriz defterinin hazırlandığı bilinmektedir. Bu defterler demografi ve iskân tarihi için oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Klasik tahrir geleneğinin son bulduğu XVII. yüzyıldaki demografik ve yerleşim düzeninde meydana gelen değişimleri ortaya koymak bakımından mufassal avâriz defterlerinin önemi büyüktür (Özel, 1999: 739, 743). XVII. yüzyıla ait avâriz defterleri üzerine bazı inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Erzurum eyaleti (İnbaşı, 2001: 9-32; İnbaşı, 2007: 89-117; İnbaşı, 2009: 189-214; İnbaşı-Çakır-Demir, 2014: Pamuk, 2006; Çakır, 2009: 109-122; Gül, 2009: 123-141; Kul, 2010: 271-289; Demirci-Saygı, 2011: 486-510; Bulut, 2012: 21-30; Demir, 2012: 505-529; Çakır-Demir, 2014: 160-179), Karahisar-ı Şarkî sancağı (Öz-Acun, 2008) ve Harput kazâsı (Ünal, 1999: 119-169), Uşak kazâsı (Çakır, 2012: 27-47) bu çalışmalar arasında yer almaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Kütahya Kazâsı'nı ele alan bu incelemede 1675-76 tarihli Kütahya Livâsı mufassal avâriz defteri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mâliyeden Müdevver Defterler kataloğunda 2498 numarada kayıtlı olan defterde Kütahya Sancağı'na ait kazâların avâriz tahriri yer almaktadır. Defterin başında sancağın kazâlarını gösteren bir fihrist bulunmaktadır. Bu fihristte göre Kütahya Livâsı'na tabi kazâlar şunlardır: Kütahya, Gedus, Uşak, Denizli, Ezine, Ceharşenbe (Çarşanba), Gököyük, Eşme, Sirke, Kula, Selendi, Küre-i Selendi, Panaz (Banaz), İnay, Çal, Şeylü, Çakırca, Homa, Geyikler, Dazkırı, Baklan, Simav, Eğrigöz, Dağardı, Honaz (BOA.MAD.d.2498: 2). Sancağın avâriz tahriri müteferrika Halil Ağa mübaşeretinde mevkufat halifelerinden Hasan tarafından yapılmıştır (BOA.MAD.d.2498: 4). Defterin giriş sayfasında ayrıca şu bilgiler yer almaktadır: "*Defter-i esâmi-i reâyâ-yı avârizı kazâ-i mezkûrin derlivâ-i Kütahya el-vaki' fi-sene 1086* (BOA.MAD.d.2498: 4). Bu defterdeki verilere göre hazırlanan aynı tarihli icmal avâriz defteri de bulunmaktadır.

BOA.MAD.d.2498 nolu defterin tertip şekli diğer mufassal avâriz defter formlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Şehir merkezindeki nüfus mahalle, kırsal kesim ise köy bazında avâriz yükümlüleri ve askerîler şeklinde deftere kaydedilmiştir. Hâne reislerinin isimlerinden sonra toplam miktarlar nefer, reâya ve varsa yeniçeri, erbâb-ı timar, sey-yid, imam, müezzin şeklinde yazılmıştır. Avâriz mükelleflerinin nefer olarak toplamı ve avâriz hanesi miktarı belirtilmiştir. Örneğin Çukur Mahallesi'nde kaydedilen 8 nefer, 2 avâriz hanesi olarak hesaplanmıştır. İmamlar, mahallede liderlik ve yöneticilik vasfının bir gereği olarak en başta kaydedilmiştir. Genellikle "askeriyân-ı sâkin-i mahalle-i mezbur", başlığı altında askerî ve ehl-i ilm mensupları; erbâb-ı timâr, sipâhi, yeniçeri, müderis, kayyım vb. görevlilere yer verilmiştir (BOA.MAD.2498: 4). Bazı hâneler hakkında "yeniçeri geçinür temessükü yokdur" (BOA.MAD.2498: 8, 33), "topçu geçinürmüş"

(BOA.MAD.2498: 34); “doğancı geçinürmüş” (BOA.MAD.2498: 34) şeklinde kayıtlara rastlanmaktadır. Bu gibi hâneler avârizdan muaf sayılmamış ve reâya toplamına dâhil edilmiştir. Hak etmediği halde vergiden muâf olmak isteyenlerin talepleri tahrir görevlilerinin dikkati ve titiz çalışmaları ile reddedilmiştir. Elinde belgesi olanlar avârizdan muaf, belgesi olmayanlar ise reâyâ olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa XVII. yüzyılda artan savaşıları finanse etmek için nakit paraya olan ihtiyaçtan dolayı avâriz vergisi muafiyetinin sınırları daraltılmıştır (Çakır, 2012: 31). İş göremez ve çeşitli sebeplerle özürlü durumda olan kişiler reâyâ toplamına dâhil edilmemiştir. Bu gibi kimseler hakkında “amelmân-de”, “a‘ma” şeklinde kayıtlar yer almaktadır (BOA.MAD.2498: 41-42). Kazâda bahsi geçen durumdaki hâne sayısının sayıca az olduğu dikkat çekmektedir. Devletin içinde bulunduğu malî koşullar ve hazinenin nakit para ihtiyacı muâf kaydedilen hane sayısının az olmasında etkili olmuştur.

Avâriz yükümlüsü reâyâ deftere a‘la, evsat edna şeklinde üç ayrı kategoride yazılmıştır. Hanelerin her biri için a‘la, evsat, edna ya da köy-mahalle halkının tamamı için “cümlesi a‘ladır”, “cümlesi a‘la çift sahibleridir”, “vasatlarıdır” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. (BOA.MAD.2498: 4-5, 14-15). Hânelerin, bahsedildiği şekilde kategorize edilmesinde hânenin malî durumu dikkate alınmıştır. İncelenen dönemde bir avâriz hânesi dört gerçek hânedan meydana gelmekteydi. Kazânın merkezinde ve köylerinde bu durum geçerliydi.

Kütahya Sancağı’na ait 1675-76 tarihli icmal avâriz defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci tasnifi 2693 numarada kayıtlıdır. Bu defter MAD.d.2498 numaralı mufassal avâriz defterindeki veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Avâriz yükümlüsü reâyâ hem gerçek hâne hem de avâriz hânesi toplamı olarak deftere kaydedilmiştir. Turan Gökçe’ye göre bu tür avâriz defterleri, vergi tabanını oluşturan nüfusun nefer toplamı ile birlikte avâriz-hâne sayısına da yer verilmiş olmasından dolayı “icmal avâriz defteri” ile “mufassal-icmal avâriz defteri” arasında bir yer işgal etmektedir (Gökçe, 2005: 79). Defterde yer alan kazâlar şunlardır: Kütahya, Gedus, Uşak, Lazkiye-Denizli, Ezine, Ceharşenbe (Çarşanba), Gököyük, Eşme, Sirke, Kula, Selendi, Küre-i Selendi, Panaz (Banaz), İnay, Çal, Şeylü, Çakırca, Homa, Geyikler, Dazkırı, Baklan, Honaz, Simav, Eğriğöz, Dağardı. Bu defterin düzenlenme tarihi olarak Kütahya Kazâsı’na ait olan kısımda Hicri 1086 olarak yazılmıştır. Buradan hareketle defterin bu bölümünün 1675-76 yıllarında tertip edildiği anlaşılmaktadır. Deftere çeşitli tarihlerde ilaveler yapılmıştır. Kütahya Kazâsı defterin 1-22. sayfaları arasında yer almaktadır. Kazâyâ bağlı derbend ve vakıf köyler defterin 108. sayfasında ayrıca yazılmıştır. İcmal formda hazırlanan defterin son bölümünde Kütahya sancağına bağlı kazâların H.1090/M.1679 yılına ait avâriz hâneleri miktarı yer almaktadır. Buna göre Kütahya Kazâsı’nda 1679 yılında 933,5 avâriz hânesi ve 32,5 muâf hâne deftere kaydedilmiştir (BOA.KK.d.2693: 112).

Bu incelemede kullanılan bir başka avâriz defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mevkufat Kalemî’nde hazırlanan ve D.MKF.d.27429 numara ile kayıtlı defterdir. Bu defter ic-

mal avâriz defteridir. Kütahya Sancağı'na tabi kazâların avâriz hanesi ve gerçek hâne miktarları yer almaktadır. Defterin çeşitli bölümlerinde yer alan tarihler dikkate alındığında defter, 1622-23 yılında hazırlanmış olmalıdır. Deftere sonradan farklı tarihlerde ilaveler yapılmıştır. Kütahya Kazâsı ile ilgili bölüm defterin 2-19. sayfaları arasında yer almaktadır. Diğer kazâların başlığının olduğu bölümde tarih yer alırken Kütahya Kazâsı'na ait bölümün başında tarih yer almamıştır. Defterde, H.1056/M.1646, H.1073/M.1663 şeklinde sonradan ilave edilen kayıtlar yer almıştır (BOA.D.MKF.d.27429: 6, 10). Defter, 1571 yılında düzenlenen mufassal tahrir defterinden sonraki dönemde kazâ nüfusunda meydana gelen değişimi göstermektedir. XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarındaki Celâlî ayaklanmalarının kazâda meydana getirdiği olumsuz etkileri tespit bakımından önemlidir. Buna ilave olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen avâriz defterleri ile kıyaslama imkânı vermektedir.

III. Kütahya Kazâsı Nüfusu (Hâne-Nefer)

Bu incelemede mufassal formda hazırlanan MAD.2498 nolu defter esas alınmış, askerî ve muâf nüfus bu defter verilerine göre düzenlenmiştir. Reâya olarak kaydedilen nüfus icmal defterde toplam olarak verildiği için KK.2693 nolu defter ile MAD.2498 numaralı defter verileri karşılaştırılmıştır. MAD.2498 numaralı defterde Kütahya Kazâsı'na ait olan kısım defterin 4-62. sayfaları arasında yer almaktadır. Defterde önce Kütahya şehrinin mahalleleri ve daha sonra kazâyâ bağlı köyler nahiye başlığı altında yazılmıştır. Kütahya şehrine yakın mesafedeki köyler "Nahiye-i Etraf-ı Şehr" başlığı altında yer almıştır. Diğer nahiyeler ise sırasıyla şunlardır: Amrudabâd, Gümüş, Altuntaş, Yalak, Geceği, Virancık, Tavşanlı. Ayrıca, Molla Fenari Vakfı'na tabi köyler ve derbend köyler son bölümde yer almaktadır.

Tablo 1. 1675-76 Tarihinde Kütahya Kazâsı

Yerleşim Birimi	Mahalle/Köy Sayısı	Reâya	Askerî	Muaf
Kütahya Şehri	35	637	67	3
Kütahya Kazâsı Köyleri	296	3137	64	133
Toplam		3774	131	136

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Kütahya Kazâsı'nda 1675-76 yılında şehir merkezi ve kırsal kesimin tamamında 3774 reâya hâne, 131 askerî ve 136 muaf nefer kayıtlıdır. 1622-23 tarihli icmal avâriz defterinde Kütahya şehir merkezi ve kazâyâ tabi köylerde toplam 2710 hâne deftere kayıtlıdır. 1622-23 tarihli defterde askerî ve muaf neferler yazılmamıştır. İki defterin verileri karşılaştırıldığında 1622-23'den 1675-76 yılına kadar ki dönemde kazâ nüfusunda hâne bazında artış olmuştur.

Kütahya Kazâsı'na ait avâriz tahrirleri kazâ nüfusunda meydana gelen değişikliklerden dolayı belli dönemlerde tekrarlanmıştır. Celalî ayaklanmalarının ve diğer sebeplerin etkisiyle kazâ nüfusu azalmış ve bu durum yeni bir avâriz tahririnin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Kazâya ait 1622/1623 tarihli avâriz defteri bu açıdan önemlidir. Kazâ nüfusu XVII. yüzyılın ortalarına doğru yeniden artmaya başlamış ve 1675-76 tarihli defter nüfus artışının boyutunu ortaya koyması bakımından önemlidir. XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında meydana gelen Celalî ayaklanmalarından Anadolu halkı olumsuz etkilenmiştir. Halkın bir kısmı hayatını kaybetmiş, bazıları da daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da XVI. yüzyılda birçok yerleşim biriminde nüfus artmış olmasına karşılık, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında bu durum tersine dönmüş ve nüfus önemli ölçüde azalmıştır. Nüfusun azalmasının muhtemel sebepler arasında; sayımdan kaçma, kıtlık, salgın hastalıklar ve göç etkili olmuştur (Öz, 1999: 792; Özel, 1999: 741-743). Kütahya Kazâsı için de bu durumun geçerli olduğu söylenebilir.

A. Kütahya Şehri, Mahalleleri ve Nüfusu

Kütahya şehrinde Hisar ve Hıdırlık tepeleri önünde bulunan kısım, yerleşmenin çirkeğini oluşturmaktadır. Kapan deresi şehrin yerleşme alanını kuzey-güney doğrultuda bölmektedir. Şehir, Yellice dağının yamaçlarında eski kalenin bulunduğu mevkiye iken zamanla ovaya doğal bir genişleme göstermiştir. Balıklı, Paşam ve Sultanbağı, Pirlar ve Servi mahalleleri kale dışındaki en eski yerleşmelerdir. Şehrin kuzeyinde kurulan Cemalettin, Cedid ve Lala Hüseyin Paşa mahalleleri tarihsel yerleşme çekirdeğinin dışında gelişen mahallelerdir (Bayartan, 2009: 65).

Katib Çelebi, XVII. yüzyılda Kütahya Şehri hakkında bazı bilgiler vermektedir. Kütahya'nın 500 akçelik mevleviyet statüsünde kazâ olduğu, şehrin bir dağın dibinde kurulduğu, yüksek bir kaya üzerinde kalenin yer aldığı, şehrin çevresinde bağ ve çok sayıda mesire yerinin olduğundan söz etmiştir. Şehrin gelişmesinde Germiyanogullarının katkısı büyüktür. Germiyanogulları döneminden kalan pek çok dinî ve sosyal kurumundan özellikle bahsedilmiştir. (Kâtib Çelebî, 1145: 632).

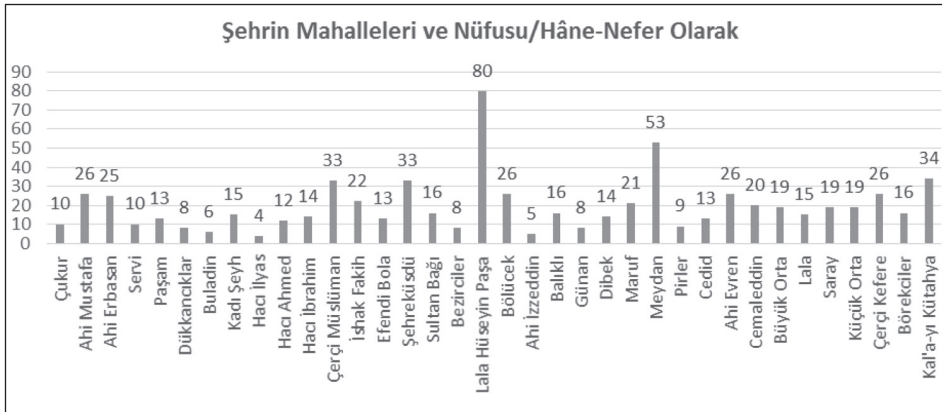
Osmanlı Devleti'nde mahalle, temel yönetim birimlerinden birisidir. Şehirde ikâmet eden vergi yükümlüsü reâya mahalleler halinde defterlere kaydedilmekteydi. Mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere mahalle sadece fiziki bir ünite değil aynı zamanda birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerin adıdır (Ergenç, 1981: 1270; Ergenç, 1984: 69-73). İncelenen dönemde Kütahya şehrinde avâriz tahriri mahalle bazında yapılmıştır.

Kütahya şehrinin mahallelerinden bazıları dinî kurumların etrafında oluşmuş, cami ve mescid isimleriyle isimlendirilmiştir. İshak Fakih, Lala Hüseyin Paşa mahalleleri isimlerini bu mahallelerde bulunan camilerden almışlardır. Balıklı Mahallesi, ismini mahallede bulunan Balıklı Hamamı'ndan almıştır. Şahıs ismiyle anılan mahalle isimleri çoğunluk-

taydı. Bu şahıslar genellikle buldukları mahallede cami, mescid, medrese gibi yapıların banisi olmaları dolayısıyla hem inşa ettirdikleri binanın hem de mahallenin adı bu şahısların adıyla anılmıştır. Hacı İbrahim, Hacı Ahmed, Hacı İlyas, Cemaleddin mahalleri bu tür mahalleler arasındadır. Çukur mahallesi ise kurulduğu bölgenin coğrafik özelliğine göre isimlendirilmiştir. Mahallelerin bazıları ise Ahilik geleneğinin şehirdeki etkisini yansıtmaktadır. Ahi Mustafa, Ahi Erbasan, Ahi İzzeddin mahalleleri buna örnek teşkil etmektedir.

Tahrir defterlerine göre Kütahya Şehri'nde 1520'lerde 28, 1530'da 33 ve 1571'de 40 mahalle yer almaktaydı (BOA.TT.d.438: 15; Varlık, 2002: 581). 1622-23 yılında hazırlanan icmal avâriz defterinde Kütahya şehrinde 35 mahalle kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 2-3). 1671'de şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 34 mahalle ve 7000 toprak örtülü evden söz etmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 5b). Evliya Çelebi'nin ifade ettiği mahalle sayısı avâriz defteri verilerine yakındır. Ancak ev sayısı oldukça abartılıdır. 1675-76 tarihli avâriz defterlerinde 35 mahalle yer almaktadır ve kalede sakin olanlar ayrı bir başlık altında deftere kayıtlıdır (BOA.MAD.d.2498: 4-13; BOA.KK.d.2693: 2). Bu veriler karşılaştırıldığında şehirdeki mahalle sayısı XVI. yüzyıl boyunca artmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şehir nüfusunun azalması mahalle sayısını da doğal olarak etkilemiştir. 1571'de 40 olan mahalle sayısı yaklaşık yüzyıl sonra 35'e düşmüştür. XVII. yüzyılda ise şehrin mahalle sayısında fazla bir değişiklik olmamıştır.

Grafik 1. Kütahya Şehri Mahalleleri ve Nüfusu/Hâne-Nefer (1675-76)

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Çerçi Kefere												
Börekçiler												
Kal'a-yı Kütahya								2			2	
Toplam	1	3	4	22	11	1	1	7	1	16	2	1

Kaynak: BOA.MAD.2498.

Deftere kayıtlı mahallelerin 25'inde sadece Müslümanlar sakindi. Büyük Orta, Lala, Küçük Orta ve Çerçi-i Kefere mahallelerinde ise sadece gayrimüslimler sakindi. Bu dört mahallede yaşayan gayrimüslimler hakkında "bazargânlardır" kaydı yer almaktadır. Ahi Erbasan, Çerçi Müslüman, Ahi Evren, Şehreküsdü, Lala Hüseyin Paşa ve Bölücek mahallelerinde ise Müslüman ve gayrimüslimler beraber yaşamaktaydı. Müslümanların yaşadığı mahallelerden Cedid Mahallesi ahalisi için "bazargânlardır", Ahi Evren Mahallesi ahalisi için "tacirlerdir", Cemaleddin Mahallesi ahalisi için ise "tabbâklardır" kaydı yer almaktadır. Kalede ikamet edenler ise fakir halde idi. Şehrin nüfus yönünden en kalabalık mahallesi Lala Hüseyin Paşa Mahallesi idi. Bu mahallede toplamda 80 hâne (61 hâne, 19 askerî) kayıtlıydı. Diğer mahallere göre daha fazla devlet görevlinin yaşadığı bir mahalle idi. Meydan Mahallesi (52 hâne, 1 askerî) nüfus miktarı fazla olan mahalleler arasındaydı. Lala Hüseyin Mahallesi XVI. yüzyıl kayıtlarında yer almamıştır. Şehrin ana yerleşmesinin dışında sonradan kurulan bu mahalle incelenen dönemde halkın tercih ettiği bir yerleşim alanıydı. Meydan, XVI. yüzyıl kayıtlarında mevcut olan ve XVII. yüzyılda varlığını sürdüren bir mahalle idi. Buna karşılık Hacı İlyas Mahallesi'nde 4, Ahi İzzeddin Mahallesi'nde sadece 5 hâne deftere kayıtlı idi. Şehirde toplamda 67 nefer askerî kategoride deftere yazılmıştır. Lala Hüseyin Paşa, Ahi Mustafa ve Maruf mahallelerinde toplamda 34 askerî neferin kaydedildiği görülmektedir. Geri kalan 33 askerî nefer şehrin diğer mahallelerinde sakindi.

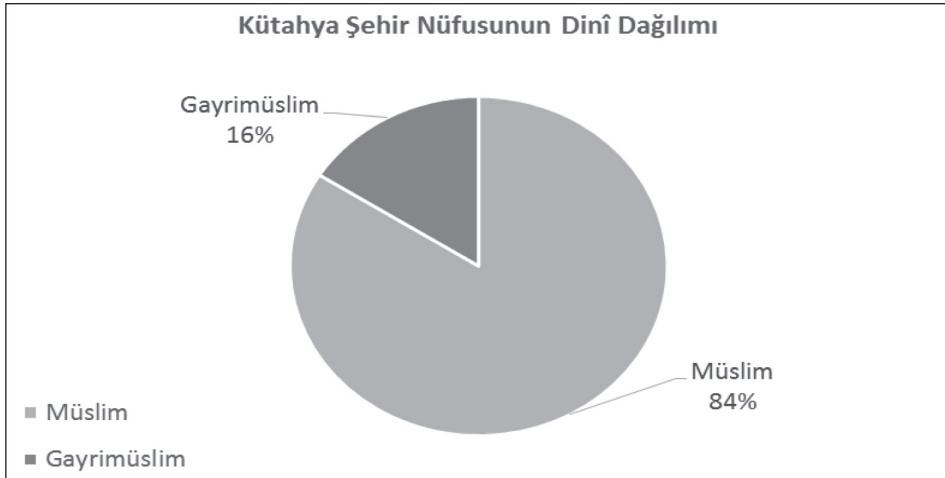
1675-76 tarihli avârız kayıtlarına göre Kütahya Şehri'nde 35 mahallede 607 hâne ve 65 askerî ve 1 muâf nefer kaydedilmiştir. Kütahya Kalesi'nde ikamet edenlerin toplamı ise 34 hâne-nefer idi. Buna göre şehirde toplamda 707 hâne ve nefer kayıtlıydı. Kütahya şehrinde toplam nefer sayısı 1520'lerde 1030 hâne, 138 mücerred (Varlık, 2002: 582); 1530 yılında 817 hâne, 137 mücerred ve 150 askerî (BOA.TT.d.438: 15-16); 1571'de ise 1487 hâne, 290 mücerred olarak kaydedilmiştir. Kaledeki efrad ile idareciler bu verilere dâhil değildir (Varlık, 2002: 582). 1622-23 tarihli icmal avârız defterinde şehirde 270 hâne kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 2-3). Bu defter icmâl formda hazırlandığı için şehirde ve kalede sakin askerî ve muaf nefer yazılmamıştır. XVI. yüzyıl verileri ile XVII. yüzyıla ait veriler karşılaştırıldığında Kütahya şehri nüfusunun XVI. yüzyılda artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Ancak, 1571'den 1622-23'e kadar ki süreçte şehir nüfusunda ciddi bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum 1622-23'den 1675-76'ya kadar ki periyotta değişiklik göstermiş ve şehir nüfusu artmıştır.

XVII. yüzyılın başlarında ve ortalarında Kütahya şehri, Celalî saldırılarına maruz kalmış ve bu ayaklanmalar sırasında çok zarar görmüştür. Karayazıcı Abdulhalim'in kardeşi

Deli Hasan ve Arab Said şehri tahrip etmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 6a). 1602 yılında Deli Hasan, 1658’de Abaza Hasan’ın adamlarından Can Mirza ve şehri kuşatmışlar ve şehre büyük zarar vermişlerdir (Nâimâ Mustafa Efendi, 2007: 216, 1808; Griswold, 2000: 33). Bu saldırılar, şehir halkının bir kısmının göç etmesine neden olmuştur. Şehir nüfusunun azalmasının muhtemel sebepleri arasında göç, salgın hastalık, doğal afetler ve ekonomik problemlerin etkisinin olabileceği hesaba katılmalıdır.

Tabloda askerî sınıfa dâhil olanlar ile çeşitli sebeplerle vergi ödemeyen ve çalışamaz durumdaki neferlerin mahallelere dağılımı yer almaktadır. Askerî kategoride kaydedilenlerin çoğunluğunu cami görevlileri oluşturmaktaydı. İmamların sayısı 22, müezzinlerin sayısı ise 11 idi. Sayıları fazla olan diğer bir zümre seyyidlerdi. Seyyidlerin toplamı 7 nefer idi. Tahrir görevlileri, ellerinde vesika olmayanları askerî kategoriye dâhil etmemişlerdir. Yeniçeri olmadığı halde yeniçeri geçinenler reâya statüsünde yazılmıştır (BOA.MAD.2498: 8). Seferde olup deftere kaydedilen nefere de rastlanmaktadır. Maruf Mahallesi’nde Hüseyin Bey (erbâb-ı timâr) için “der-sefer” şerhi düşülmüştür (BOA.MAD.2498: 9). Askerî sınıfa dâhil olanların bir kısmının görev yerleri yazılmıştır. Lala Hüseyin Paşa Mahallesi’nde kayıtlı Mehmed Ali, Hüseyin Paşa Camii imamıydı. Aynı caminin müezzini ise Mustafa Oruç idi. Mehmed adlı müezzin Hasan Ağa Mescidi’nde görevliydi. Askerî sınıfa mensup kişilerin daha çok Lala Hüseyin Paşa, Ahi Mustafa ve Maruf mahallerinde sakin oldukları anlaşılmaktadır.

Grafik 2. Kütahya Şehir Nüfusunun Dinî Dağılımı (1675-76)

Kaynak: BOA.MAD.2498.

Grafikte 1675-76 yılında Kütahya şehir nüfusunun müslim-gayrimüslim oranları yer almaktadır. Buna göre şehir nüfusunun %84'ü Müslüman, %16'sı ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Şehirde dört mahallede sadece gayrimüslimler sakindi ve bu kişiler ticaretle uğraşmaktaydı. Büyük Orta, Lala, Küçük Orta ve Çerçi-i Kefere'de kayıtlı gayrimüslim hâne toplamı 79'dur. Bu hanelerin içerisinde yer alan Küçük Orta Mahallesi'ne kayıtlı bir hânenin reisi gözleri kör olmasından dolayı muaf durumda deftere yazılmıştır. Şehrin diğer bazı mahallerinde Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte deftere kaydedilmiştir. Ahi Erbasan Mahallesi'nde 3 hâne, Çerçi Müslüman'da 12, Şehreküsdü'de 13, Lala Hüseyin Paşa'da 2, Bölücek'de 2, Ahi Evren Mahallesi'nde 2 hâne zimmi statüde deftere kaydedilmiştir. Buna göre şehirdeki zimmi hâne toplamı 113 idi. XVI. yüzyılda şehirdeki gayrimüslim nüfusu; 1520'de 202 hâne, 1530'da 159 hâne, 1571'de ise 144 hâne olarak tahrir defterlerine kaydedilmiştir. XVI. yüzyılda Kütahya sancağında, Kütahya şehri dışında hiçbir gayrimüslim yerleşmesi bulunmamaktaydı (Varlık, 2002: 582-583). XVI. yüzyıl boyunca şehrin toplam nüfusu artmasına karşılık gayrimüslim nüfusun azaldığı görülmektedir. 1571'den 1675-76'a kadar ki süreçte Müslümanların nüfusu gayrimüslimlere göre daha fazla azalmıştır. Şehirde 1571'de askerî sınıf ve kale görevlileri hariç 1487 hâne 290 mücerred içerisinde gayrimüslim sayısı 144 hânedir. 1675-76'da şehirdeki toplam hâne (askerî ve muaf hariç) sayısı kaledekiler dâhil 637'dir. Bu sayı içinde gayrimüslim hâne toplamı 113'tür. Bu veriler, şehirdeki Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa göre daha fazla azaldığını, buna karşılık şehrin toplam nüfusu dâhilinde gayrimüslim nüfus oranının arttığını göstermektedir. Evliya Çelebi, 1671 yılında şehirde 3 Ermeni ve 3 Rum mahallesi olduğunu, eskiden beri Yahudi taifesinin ticaret gayesiyle şehre gelip gittiğini ancak şehre yerleşmediklerini kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 5b).

B. Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya Şehri

XVII. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi, Hac yolculuğu için çıktığı seyahat sırasında 1671'de Kütahya şehrini ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler arşiv kayıtlarıyla uyumludur. Kütahya, 14 sancağın tabi olduğu Anadolu eyaletinin merkezidir ve 500 akçelik mevleviyet kadılığı statüsündedir. 9 nahiyesi vardır. (Evliya Çelebi, 2013: 5a). İncelenen defterlerde Kütahya Kazâsına tabi olan nahiye sayısı ile Evliya Çelebi'nin verdiği sayı aynıdır (BOA.MAD.d.2498: 4-62; BOA.KK.d.2693:1-22).

Evliya Çelebi, şehrin fizikî yapısı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kütahya şehrinin küçük bir şehir gibi görünmesine rağmen aslında böyle olmadığını anlatmıştır. Sultanbağı ve Osman Paşa Sarayı önünden Mevlevihâne, Kapan Köprüsü ve Meydan Mahallesi önünden Çayırbaşı'na varınca kuzey tarafına dere devam etmektedir. Bu dereden her hâneye bir ark ayrılarak bağ ve bostanlar sulanmaktaydı. Şehir bu sınırlar dâhilinde dört bin adımdır. Şehrin doğu tarafından Gökçemen Mahallesi ve Paşa Sarayı önünden İshak Fakih Çarşısı içinden geçerek batı tarafına gidip Yeni Mahalle sonuna kadar şehir beş bin adımdır. Şehir, XVII. yüzyılın başlarında Celalî ayaklanmaları sırasında çok zarar görmüş, Karayazıcı Deli Hasan ve Arab Said şehri tahrip etmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 6a). Hızırlık Dağı'ndan şehir çok güzel görünmektedir. Germiyanoğulları zamanından

kalan Ali Paşa Sarayı ve Osman Paşa Sarayı şehrin en görkemli binaları arasındadır. Sultanbağı Deresi kenarında şehrin güneyinde yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan Osman Paşa Sarayı'nda Evliya Çelebi on gün misafir olarak kalmıştır (Evliya Çelebi, 2013: 5b-6a). Bir tepe üzerine bina edilmiş kalesi oldukça sağlamdır. İçkalede, mescidin yanı sıra dizdar, imam, müezzin ve kethüdaya ait hâneler ve iki buğday ambarı bulunmaktadır. Dış kaleden Germiyanoğlu Cami, çeşme ve mescidin yanı sıra kalede görevli askerlere tahsis edilmiş yetmiş ev vardı (Evliya Çelebi, 2013: 5a-5b).

Evliya Çelebi'ye göre şehirde 32 cami vardı. Bu camilerden 11'i Cuma camisidir. Camiler arasında en süslü ve cemaati en kalabalık olanı Osmanlı padişahı I. Bayezid tarafından yaptırılan Ulu Camii'dir. Bu cami I. Bayezid'n oğlu Musa Çelebi tarafından tamamlanmış, I. Süleyman zamanında Mimar Sinan eliyle yeniden tamir edilmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 6a). Balıklı Hamamı'na bitişik vaziyetteki Sultan Keyhüsrev Paşa Camii, eski mimarî tarzda yapılmış küçük bir camidir. Evliya Çelebi şehirde yer alan camilerden Karagöz Paşa, Kara Mustafa Bey, Takyeciler, Takye, Hüseyin Paşa, Bey, Emir Şeyh Tekkesi ve kalede bulunan Germiyan Sultanı Süleyman Han camilerinden de söz etmiştir. Kara Mustafa Bey Camii, oldukça sanatlı bir camidir. Abdesthane havuzu ve minaresi bakımından dikkat çeken caminin adı halk arasında Hisar Bey Camii'dir. Takyeciler Camii, arasta içindedir ve cemaati fazla olan caminin üzeri tahta ile örtülüdür. Tabahâne olarak da bilinen Takye Camii, kargir bir yapıdır ve cemaati çoktur. Hüseyin Paşa Cami, mesiregâh yerde süslü bir camidir. Avlusunda çınar ağaçları bulunmaktadır ve cami kurşun örtülüdür. Bey Camii, Meydan Mahallesi'nde kargir kubbe ve kurşun ile örtülü bir camidir (Evliya Çelebi, 2013: 6a-6b).

Evliya Çelebi, şehirde 7 medrese ve 6 tekkeden söz etmiştir. Ulu Camii'nin bitişğinde yer alan Germiyanoğlu Medresesi Kütahya müftülerine meşruta bir medresedir. Diğer medreseler ise şunlardır: Rüstem Paşa, Molla Vacid, İshak Fakih, Karagöz Paşa, Şeyh Paşa ve Haliliye. Tekkelerin en meşhuru Asîtâne-i Hazret-i Mevlana ya da diğer adıyla Mevlevîhâne Tekkesi'dir. Bu tekke Kapan Hanı yakınında yer almaktadır. Şehirdeki diğer tekkeler: Nalınlı Şeyh, Abdulkadir Ceylanî, Şeyh Pasin, Hızırlık, Al-i Abâ Bektaşiyân tekkesidir (Evliya Çelebi, 2013: 6b).

Şehirde, işler durumda 9 hamam vardı. Bunlardan en meşhuru Rüstem Paşa'nın Anadolu Beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada yaptırdığı Rüstem Paşa Hamamı'dır. Diğer hamamlar; Germiyan Paşa, Kazasker, Şengel, Kemer, Hüseyin Paşa, Ektemür'dür. Evliya Çelebi, ziyaret ettiği dönemde üç hamamın kapalı olduğunu, bu hamamların kış günleri çalıştığını ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 6b).

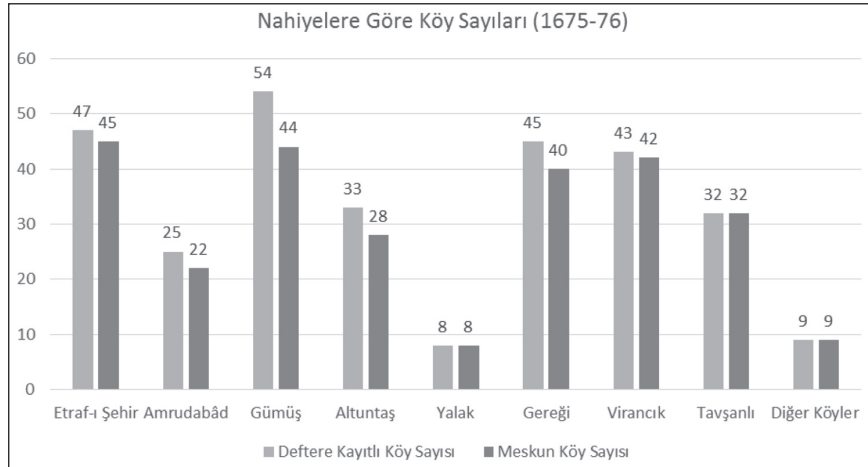
Şehirde 70 sıbyan mektebi, 2 imaret, 17 handan söz edilmiştir. Kapan Hanı demir kapılı ve kale gibi sağlam büyük bir handır. Zaviyesi, 12 sütunlu mescidi, alt ve üst katlarda 200 ocağı bulunmaktadır. Şehrin diğer hanları arasında Çeşniğirbaşı, Bolvadınlı, Bostan Efendi, Osman Paşa, Rüstem Paşa, Serdar ve Acem hanı sayılmıştır (Evliya Çelebi, 2013: 6b-7a). Şehirde ayrıca 40 sebil, 48 çeşme, 30 yerde çeşmesar bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 2013: 7a).

C. Kütahya Kazâsına Bağlı Köyler ve Nüfus Durumu

İncelenen dönemde kazâda 1675-76 tarihli mufassal avârız defterine kayıtlı toplam 296 köy yer almaktadır. Deftere kayıtlı köylerin bazıları harap durumdadır ve bu köylerde nüfus kaydedilmemiştir. Nahiye-i Etraf-ı Şehir’de 2, Amrudabâd’da 3, Gümüş’te 10, Altuntaş’ta 5, Gereği’de 5, Virancık’ta 1 köy hali ve harap haldeydi. Bu köylerin bazıları için doğrudan “hali ve harab” (BOA.MAD.2498: 20) şeklinde kayıt düşülmüştür. Boş ve harabe haldeki bazı köylerin hangi tarihten itibaren bu durumda olduklarına dair açıklayıcı bilgilere de yer verilmiştir. Bu husus defterde: “hali ve harab şehadet-i ayân-ı nefsi-i Kütahya” (BOA.MAD.2498: 24), “otuz seneden beri harabedir” (BOA.MAD.2498: 38), “Büyük Celalî’den beri harabedir ayân-ı vilâyet şehâdet eylediler” (BOA.MAD.2498: 46) şeklinde yer almıştır.

Kazâda köy adlarının verilmesinde beşerî özellikler ve fizikî coğrafya unsurları etkili olmuştur. Köylerin adları; köylerin yakınlarında yer alan göl, akarsu, dağ, tepe, bitki örtüsü, toprak gibi fizikî coğrafya unsurları ya da insan, aşiret, soy, çeşitli olaylar gibi beşerî özellikler taşımaktadır (Tuncel, 2000: 26-27). Kütahya Kazâsı’nda yer alan köylerin bazılarının isimleri buldukları bölgenin fizikî coğrafya unsurlarından hareketle verilmiştir: Ağaç, Karaağaç, Pınarbaşı, Depecik, Gökağaç, Ayvalı, Kuruçay, Dere, Elma Ağacı vs. köylerin isimleri buldukları bölgenin fizikî koşullarıyla ilgilidir. Kazâda yer alan köylerin isimlerinde beşerî özelliklerin daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Beşerî özellikler dikkate alınarak isim verilen köyler arasında; Mustafalar, Begtimur, Ahiler, Ahi Elvan, Şeyh Kara, Seydi Ömer, Şah Melik, Ali Beg, Emir, Oğuzlar, Haydarlar, Ballu Baba, Şeyhlü, Hacı Mehmed sayılabilir.

Grafik 3. Kütahya Kazâsı’nda Nahiyelere Göre Köy Sayıları (1675-76)

Kaynak: BOA.MAD.2498.

Grafikte 1675-76 tarihinde kazâda mufassal avâriz defterine kayıtlı köylerin (meskûn ve meskûn olmayan) toplam sayıları ve nahiyelere dağılımı yer almaktadır. Buna göre kazâda deftere kayıtlı toplam köy sayısı 296'dır. Bu köylerden 26'sı hali ve harap olarak deftere kaydedilmiştir. 270 köy meskûn durumdadır. Gümüş, en fazla köye sahip nahiyedir. Bu nahiyede deftere kayıtlı köy sayısı 54'tür. Ancak bu köylerden 10'u hali ve harap vaziyettedir. Yalak nahiyesinde ise sadece 8 köy deftere kaydedilmiştir. Tavşanlı nahiyesi kazâda en az köye sahip nahiyelerinden olmasına karşılık deftere kayıtlı nüfus miktarı bakımından ön sıralarda yer almaktadır. 1622-23 tarihli icmal avâriz defterinde Kütahya Kazâsı dâhilinde Nahiye-i Haymâne başlığı altındaki cemaatler ve vakıf, derbendci köyler hariç olmak üzere 276 köy (meskûn köy) 2 mahalle ve bir cemaat deftere kaydedilmiştir. Nahiye-i Etrafı Şehir'de Damlalu, Amrudabâd nahiyesinde Akçain ve Gereği nahiyesinde Şeyhlü köylerinde nefer kaydı yazılmamış ve her iki köy için 1 avâriz hanesi kaydı yer almıştır (BOA.D.MKF.d.27429: 5-14).

Tablo 3. Kütahya Kazâsına Bağlı Köyler ve Nüfus Durumu/Hâne-Nefer (1675-76)

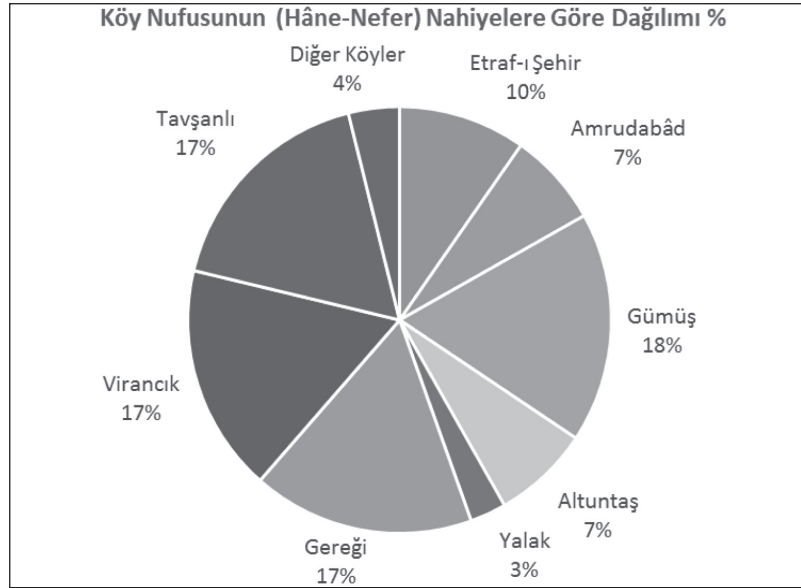
Yerleşim Birimi	Köy Sayısı	Reâya	Askerî	Muaf
Nahiye-i Etraf-ı Şehir	47	321	3	
Nahiye-i Amrudabâd	25	238		
Nahiye-i Gümüş	54	565	17	1
Nahiye-i Altuntaş	33	240	7	
Nahiye-i Yalak	8	92		
Nahiye-i Gereği	45	551	11	3
Nahiye-i Virancık	43	562	14	
Nahiye-i Tavşanlı	32	568	11	
Molla Fenari Vakfı Köyleri	3			38
Diğer Vakıf Köyler	2		1	28
Derbendciyan Köyler	4			63
Toplam	296	3137	64	133

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

1675-76 tarihli avâriz defterine göre Kütahya Kazâsı'nda köy nüfusu 3137 hâne, 64 askerî ve 133 muaf nefer olmak üzere toplam 3334 hâne-nefer olarak kaydedilmiştir. Gümüş, Tavşanlı, Virancık ve Gereği nahiyelerinde reâya, askerî ve muaf hânelerin toplamı 565 ile 583 hâne-nefer arasında değişmektedir. Bu dört nahiyenin nüfusları birbirine oldukça yakın düzeydedir. Nüfusu en az olan nahiye Yalak nahiyesidir. Bu nahiyede 92 hâne kaydedilmiştir.

1622-23 tarihinde Kütahya Kazâsı'nda kırsal kesimde toplam 273 meskûn köy ve 2 mahallede 2710 hâne deftere kaydedilmiştir. 1675-76 tarihli defterde vakıf ve derbend köyleri hariç toplam meskûn köy sayısı 261 ve bu köylerdeki toplam hâne (askerî ve muâf nefer hariç) sayısı 3137'dir. İki defterin verileri kıyaslandığında 1622-23'ten 1675-76'ya kadar ki süreçte meskûn köy sayısı azalmış ancak toplam hâne sayısı artmıştır. XVII. yüzyılın başlarında meydana gelen Celâlî isyanları ve diğer olumsuzlukların ortadan kalkmasıyla kazânın köy nüfusunda artış meydana gelmiştir.

Grafik 4. Köy Nüfusunun (Hâne-Nefer) Nahiyelere Göre Dağılımı % (1675-76)

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Kütahya Kazâsı'nda kırsal kesimde yaşayan nüfusun dağılımı grafikte yer almaktadır. Buna göre kazânın köylerinin deftere kayıtlı toplam nüfusunun %18'i Gümüş nahiyesinde yaşamaktaydı. Deftere kayıtlı nüfus bakımından (hâne-nefer olarak) Tavşanlı, Virancık ve Gereği nahiyeleri birbirine oldukça yakın miktarda nüfusa sahiptir. Bu nahiyelerde kazâda deftere kayıtlı nüfusun %54'ü (her bir nahiyede %17) sakindi. Geri kalan nahiyelerin nüfusu %10 ya da bu oranın altında idi. Yalak, kazânın en az nüfusa sahip nahiyesi idi.

Köylerde sakin olan nüfusun tamamı Müslümandı. XVI. yüzyılda Kütahya sancağında Kütahya şehri dışında hiçbir gayrimüslim yerleşmesi bulunmamaktadır (Varlık, 2002: 582-583). 1675-76 tarihli avârız defterine göre Kütahya şehri haricinde kazâda gayrimüslim kaydedilmemiştir. Kazâdaki köy adları bu hususu teyit etmektedir.

Tablo 4. Nahiye-i Etrafı Şehr (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Köy Adı	Reâya
Bölücek	21	1	Akkilise	36
Damlalı	5		Karaöz	6
Bağcılar	5		Kayu Senir	7
Çalica	11		Karaağaç	4
İkiz Oyuk	8		Kızılcaviran	6
Yayla Baba	5		Çavuş	7
Barmak Viran	15		İtemurlar	6
Okcu	11		Elmalı Karaağaç	3
Etmiz	2		Gezer	4
Kerç	4		Ahiler ve Evrenlü	7
Begtimur	1		Kulaksız	6
Mustafalar	5		Aydoğdu	3
Göynük Viran	6		Koçak	5
Turgudlar	7		Kaharı	4
Göçer	12		Pirli	5
Gökoz	2		Akça Mescid	6
Alayund	5		Tok Arslan	4
Andez	7		İnceler	
Cavlı	8		Kınık	
Demürce Evren	9		Ahi Elvan	4
Zağra	8	1	Ağaç	4
Dumrupınar	7		Kömürcüler	3
Sofular ve Viran Hisar	15			
Gökçe	3			
İreköy	9	1		
Toplam	321	3		

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693

Kütahya Kazâsına bağlı köylerin bir kısmı Nahiye-i Etraf-ı Şehr başlığı altında yazılmıştır. Bu nahiyede toplam 47 köy ve 321 hâne, 3 askerî deftere kaydedilmiştir. Kütahya şehrinin yakınlarında yer alan bu köylerin hâne sayılarının az olduğu dikkat çekmektedir. İnceler ve Kınık köyleri harabe ve boş durumdadır. Nüfusu en fazla olan köy Akkilise'dir. Bu köyde 36 hâne deftere kaydedilmiştir. Nahiyeye bağlı bazı köylerle ilgili defterde açıklamalara yer verilmiştir. Yaylababa köyü sakinlerinin fakir, İtemurlar ve Çavuş köylerinin ahalisinin kiracı ve çiftlerinin olmadıkları yazılıdır. Tok Arslan Köyü'nde aynı

adla anılan zaviye mevcuttu. Aydoğdu köyünün ahalisi ise Bozguş reâyasından idi. Bozguş yörükleri hakkında XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde detaylı bilgiler yer almaktadır. “Cemaat-i Yörükân-ı Bozguş” adıyla deftere kaydedilmişlerdir (Varlık, 1988: 129-130). 1622-23 tarihli avâriz defterinde bu nahiyeye bağlı 48 köy (1 köyde nüfus kaydedilmemiş) ve bir cemaat ve nahiyede toplam 351 hâne deftere kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 4-6). 1622-23’ten 1675-76’ya kadar ki süreçte nahiyenin meskûn köy sayısı ve nüfusunda azalma meydana gelmiştir.

Tablo 5. Amrudabâd Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	Köy Adı	Reâya
Kırkallu	20	Seydi	13
Uluköy	8	Hayr Evren	4
Bükdüz	20	Karacaviran	9
Sökmen	16	Şeyh Kara	14
Söğüd	8	Sabana	3
Kozluca	9	Kızılcaviran	7
Efli	19	Sobran	5
Bayad	15	Yenice	8
Çobanlar	13	Bayramşe	2
Sofcu	12	Konacı	
Toğaş	14	Akçain	
Fındıklı	9	Tatar	
Karalı	10		
Toplam			238

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Amrudabâd nahiyesinde 25 köyde 238 hâne kayıtlıdır. Konacı, Akçain ve Tatar köyleri hali ve harab vaziyettedir. Çobanlar köyü ahalisinin kiracı oldukları ve Sofcu köyü halkının kiracı katırcılar, Fındıklı köyü sakinlerinin ise fakir oldukları anlaşılmaktadır. 1622-23 tarihinde Amrudabâd nahiyesinde 25 köyde 125 hâne deftere kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 6-7). 1622-23’ten 1675-76’ya kadar ki süreçte nahiyenin meskûn köy sayısı azalmış ancak nüfusunda artış meydana gelmiştir.

Tablo 6. Gümüş Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Müezzin	Taycı	Amelmande
Sekiviran	19	1	1		
Ortaca	13				
Kürk Seydi	21				
Bozcaoyuk	7				
Bacım	4				
Germiyan-ı Karaağaç	6				
Ablun	25				
Enen	40				
Kepaz	7				
Gün	17				
Toğan	10				
İncelü					
Zulkadr	11				
Aylu	20				
Arslanlu	24	1			
Yakaca	14				
Ağca	9				
Gümüş	10	1			
Kırık	9				
Dedek	10				
Gümüş Karaağaç	4				
Çukurca	4				
Şahin ve Karakeş ve İsaklu ve Dağili	16	1			
Seydi Ömer	28				
Şami	5				
Kükürd	17				
Mezak?					
Çoban	22				
Ayvalu	13				
Şah Melik	35	1			1
Haliviran	3				
Vakf	5				
Darıscık?	5				
Ağızvıran	12				
İsa	11				

Evren	6				
Doğan Arslan	4				
Gazel Yakub	9			9	
Kızılcağa					
Karyecik	10				
Karşu	6			1	
Işıkazad	4				
Gulam	2				
Sene Yenicesi	5				
Fevkani Kınık	6				
İlyark	3				
Köprüviran	54		1		
Eşfakır					
Kesis					
İsakcı					
Kavacık					
Eğriöz					
Dereli					
Dereköy					
Toplam	565	5	2	10	1

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

1675-76 tarihinde Gümüş nahiyesine bağlı 54 köy defter kaydedilmiştir. Bu tarihte Gümüş, kazânın en fazla köye sahip nahiyesidir. Ancak nahiyeye tabi 10 köyde nüfus kaydedilmemiştir. Nahiyede 565 hâne, 17 askerî ve 1 muaf nefer olmak üzere toplam 583 hâne-nefer kaydedilmiştir. Nahiyenin nüfusu en fazla olan köyü Köprüviran'dır. Bu köyde 54 hâne ve 1 müezzin kayıtlıdır. İnceler köyü hakkında defterde şu bilgiler yer almıştır: “Karye-i mezburda reâya olmayub ancak bu dört ehl-i timâr kimesnelerin çiftlikleri vardır ve lazım gelen hâne-i avâızları mezburlar virirler” Bahsi geçen erbab-ı timarların isimleri defterde yer almaktadır (BOA.MAD.2498: 27). Hali ve harabe durumdaki 10 köy tabloda yer almaktadır. Bu köyler; İnceli, Mezak, Kızılcağa, Eşfakır, Kesis, İsakcı, Kavacık, Eğriöz, Dereli ve Dereköy'dür. Gazel Yakub köyünde sakin 9 hâne taycı nefer olarak deftere kaydedilmiş ve bunlar avâızdan muaf tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nde taycı teşkilatına mensup kişiler devlete iyi cins atlar yetiştirmekle sorumluydu. Germiyan atlarının meşhur olmasından dolayı Germiyan topraklarında at yetiştiriciliği gelişmiştir. XVI. yüzyılda Kütahya sancağının İnönü'ye komşu olan Yakaca, Gazel Yakub, Suli, Karsak, Osmancıklar ve Eğriöz köylerini içine alan “Taycıyan-ı Müeselleman-ı Liva-i Kütahya” adıyla taycı nahiyesi oluşturulmuştur (Doğru, 1990: 145, 149, 164). Gümüş nahiyesinde 1622-23 tarihli avâız defterine göre 54 köyde 567 hâne kayıtlıdır (BOA.D.MKF.d.27429: 8-10). 1622-23'ten 1675-76'ya kadar ki süreçte nahiyenin meskûn köy

sayısı azalmış olmasına karşılık nüfusunda artış meydana gelmiştir. Meskûn köy sayısı 1622-23'te 54 iken 1675-76'da 44'e düşmüş ancak nüfus 567'den 583 hâne-nefere yükselmiştir.

Tablo 7. Altuntaş Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Müezzin	Kayyım	Kuloğlu
Muradhanlar	7	1			
Nefs-i Altuntaş	24	1	1		
Seydi	14				
Ebi Karaağaç?	4				
Yalnız Saray	8				
Kayaağca	5				
Oyuk	14				
Sevdiğin	7				
Tatarmuhat	8				
Yapılcan	5				
Kanlıcak	3				
Kuyucak	9				
Çakırsaz	7				
Akviran					
Akçaköy	10				
Eriklü	2				
Sögüd	1				
Çini	8				
Gürne	9				
Kartı?					
Ali Beg	6				
Zemin	23	1	1	1	
Hamur	8				1
Ebi	6				
Üçoluk	15				
Güneşler	3				
Baytarbaşı	3				
Emir	10				
Gecek	19				
Beşkarış					
Çalışlar					
Çarışlar					
Yasan	2				
Toplam	240	3	2	1	1

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Altuntaş nahiyesinde 33 köyde 240 hâne ve 7 askerî nefer (imam, müezzin, kayyım, kuloğlu) deftere kaydedilmiştir. Yeniçeri, doğancı, topçu olmadığı halde bu iddiada bulunanların bu nahiyede sayıca fazlalığı dikkati çekmektedir. Nefs-i Altuntaş'ta 2, Seydi köyünde 3, Zemin köyünde yeniçeri geçinen 2 şahıs ellerinde temessükleri olmadığı için reâya olarak deftere kaydedilmiştir. Doğancı ve topçu geçinenler için de aynı durum söz konusudur. Kartı köyünde Ahi Hacı adıyla anılan bir zaviye mevcuttu (BOA.MAD.2498: 36). Akvıran, Kartı, Beşkarış, Çalışlar ve Çarışlar köyleri hali ve harabe durumdadır. Altuntaş nahiyesinin nüfusu en fazla olan yerleşim birimi nefsi-i Altuntaş olarak kaydedilen nahiyeye merkezidir. Nefs-i Altuntaş'ta 24 hâne, 1 imam ve 1 müezzin deftere yazılmıştır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre nefsi-i Altuntaş'ta 1571'de 139 hâne ve 1 mücerred kayıtlıdır (Varlık, 1988: 116). Evliya Çelebi, Altuntaş hakkında şu bilgileri vermiştir. Selçuklular zamanında bir kayadan altın madeni çıktığı için Altuntaş adıyla anılmıştır. Geniş bir ovanın kuzeyinde 200 ev, cami, hamam ve çarşı yer almaktadır (Evliya Çelebi, 2013: 8a). 1622-23 tarihli icmal avâriz defterinde Altuntaş nahiyesinde 2 mahalle ve 30 köyde toplam 306 hâne kayıtlıdır (BOA.D.MKF.d.27429: 10-12). 1622-23 tarihli icmal avâriz verileri ile 1675-76 tarihli avâriz defterlerinin verileri kıyaslandığında nahiyenin meskûn köy sayısı ve nüfusu azalmıştır.

Tablo 8. Yalak Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	Köy Adı	Reâya
Keçiler	7	Başkilise	7
Oğuzlar	7	Yunuslar	6
Kızılcaköy ve Selgisaray	27	Ayvalu	2
Yakakımık	7	Ekçe ve Ükmez	8
Cemaat-i Yörükân-ı Akkocalı			21
Toplam			92

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Yalak nahiyesinde 8 köy ve Akkocalı adıyla bir cemaat deftere kaydedilmiştir. Kazâda köy sayısı ve toplam nüfusu en az olan nahiyedir. Nahiyeye bağlı 8 köyde 92 hâne deftere kaydedilmiştir. 1622-23 tarihinde nahiyede 8 köyde toplam 45 hâne deftere kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 12). Bu verilere göre XVII. yüzyılda nahiyenin nüfusunda artış meydana gelmiştir.

Tablo 9. Geregi Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Müezzin	Hatib	Kayyım	Amelmande
Ata	21			1	1	
Ekinciklü	4					
Haydarlar	7					
Çukurca	9					
Alıncık	13					
Çal	26					1
Nuhviran	21	1				
Viran	24		1			
Kusuran	10					
Porsuk	10					
Aslıhanlar	17			1		
Tul	29					1
Işıklar	15					
Şahlar	2					
Seyyahlar	10					
Camurdık	5					
Derziler	10					
Sağırlar	4					
Ballu Baba	11					
Bazarcık	9					
Göynek Viran	6					
Bazarganlar	11					
Ulağı	8					
Gökceler ve Cebililer	35	1			1	
Yalnızsaray	12					
Dere	9					
Kozluca ve Musa	9					
Arslanapa	42	1				
Otacılar	15					
Kanlıca						
Kuraşlar						
Yazıcılar						
Saraycık						
Günce	9					
Çömlekcı	13					

Emrez	20					
Abaş	16					
Sumaklar						
Sengiciler	10					1
Tokı	18					
Bulhara	8					
Karadiken	14					
Pınarbaşı	14	1				
Bullar	9			1		
Bayad	16		1			
Toplam	551	4	2	3	2	3

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Gereği nahiyesinde 45 köy deftere yazılmıştır. Bu köylerden Kanlıca, Kuraşlar, Yazıcılar, Saraycık, Sumaklar köyleri hali ve harab olduklarına dair kayıt düşülmüştür. Sumaklar köyü hakkında “Büyük Celali’den berü harabedir” kaydı yer almaktadır. Anlaşılabileceği üzere köyün 70-80 yıldır harabe ve hali durumda idi. Gereği nahiyesinde 551 hâne ve askerî sınıfa dâhil imam, hatib, müezzin ve kayyım ve bunun yanı sıra köyde iş göremez durumda olan 14 nefer deftere kaydedilmiştir. Nüfusu en fazla olan köy Arslanapa’dır. İncelenen dönemde bu köyde 42 hâne ve 1 imam deftere kayıtlıdır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Arslanapa, Germiyanoğlu Yakup Bey’in vakıfları arasında zikredilmiştir (Varlık, 1988: 116-117). 1622-23 tarihli defterde Gereği nahiyesi “Nahiye-i Gereği nam-ı diğer Arslanapa tabi’i kazâ-i Kütahya” şeklinde deftere kaydedilmiştir. Bu tarihte nahiye de 42 köyde (bir köyde hâne kaydı yoktur) 425 hâne deftere kayıtlı idi (BOA.D.MKF. d.27429: 13-14). Bu verilere göre nahiye nin nüfusu XVII. yüzyılda artmıştır.

Tablo 10. Virancık Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Müezzin	Hatib	Kayyım	Yeniçeri	Seyyid
Ağari	9					1	
Fakran	5						
Hacı Kebir	37						
Avşar	8						
Yenice Barağı	7						
Efeler-i Sağır ve Kebir	14	1					
Depecik	19			1			
Yağmurlu	10						

Nefs-i Virancık	35						
Samralar	10						
Yenice Amrudcuğu	12						
Bağdiken	15						
Sulu	35	1		1			
Şeyhlü-i Kebir	13	1					
Şeyhlü-i Fevkani	11						
Kayı	8						
Hisarçavdı	31						
Çerte Fevkani ve Tahtani	20						
Çam	18						
Köpek Ovası	19						
Esatlar	15						
Ömer Fakih	12						
Yegenler	5						2
İlincikviran	16						
Yenice-i Virancık	7	1					
Kızık	20		1				
Mastarlar	7						
Abaş	17						
Gökler	17						
Gökağaç	17						
Halifeler	7						
Hozdiler	2						
Gürci							
Hacı Mehmed	25			1	1		
Susuz	3						
Doğanlar	10						
Hayran	6						
Nazlar ve Bolad	3						1
Yunuslar	9						
Güney	9			1			
Çömlek	5						
Düşücek	9						
Odan?	5						
Toplam	562	4	1	4	1	1	3

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Virancık nahiyesinde 43 köyde 562 hâne ve 14 askerî kaydedilmiştir. Askerî nüfus içerisinde imam, hatib, kayyım, müezzin, yeniçeri ve seyyid bulunmaktadır. Gürcü köyü 30 seneden beri hali ve harabe idi. Nahiyenin en kalabalık yerleşim birimi Sulu, Hacı Kebir ve Nefs-i Virancık'dır. Sulu köyü'nde 35 hâne, 1 imam ve 1 müezzin, Nefs-i Hacı Kebir'de 37 hâne, Virancık'da ise 35 hâne deftere kaydedilmiştir. 1622-23 tarihinde nahiyede 39 köyde 395 hâne deftere kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 15-17). 1622-23 kayıtları ile 1675-76 kayıtları kıyaslandığında Virancık nahiyesinin hem köy sayısı hem de nüfusunda artış meydana gelmiştir. 395 olan hâne sayısı 562'e çıkmıştır.

Tablo 11. Tavşanlı Nahiyesi (1675-76)

Köy Adı	Reâya	İmam	Müezzin	Hatib	Şeyh	Nazır
Göbel	38			1		
Çardaklı	25					
Depecik	46	1				
Büyükiilet	10					
Çukur	19					
Bazarköy	57	1	1		1	1
Ayvalı	22			1		
Beyk	16	1				
Kuruçay	28	1		1		
Mimol	37					
Karaca ağaç	30					
Şeyhlü	7					
Küçükiilet	10					
Kayı	26					
Belk?	13					
Kiliseli	16		1			
Tekinler	13					
Sorkun	12					
Dadanlı	8					
Kul	8					
Gürağaç	17					
Ezgunlar	5					
Karlı	8					
Akçasaz	12					

Elpağoz	6					
Karapelid	13					
Dudaş	16					
Yağmur	6					
Dere	16					
Kozluca	14					
Meşeş?	6					
Karaköy	8					
Toplam	568	4	2	3	1	1

Kaynak: BOA.MAD.2498; BOA.KK.d.2693.

Tavşanlı nahiyesi Kütahya Kazâsı'nda nüfusu en fazla olan nahiyeler arasındadır. Nahiyede 32 köyde 568 hâne 11 askerî deftere kaydedilmiştir. Askerîler arasında imam, müezzin, hatib, şeyh, nazır yer almaktadır. Nahiyede hali ve harab durumda köy bulunmaktadır. Nüfusu en fazla olan yerleşim birimi günümüzde Tavşanlı ilçesinin merkezi konumundaki Bazarköy'dür. Avârız defteri kayıtlarına göre köyde 57 hânenin yanı sıra imam, müezzin, şeyh ve nazır bulunmaktadır. Nahiyede nüfusu fazla olan köylerden birisi de Depecik köyüdür. Günümüzde Tavşanlı ilçesine bağlı bir belde olan Depecik köyünde 1675-76'da 46 hâne ve 1 imam kayıtlıdır. XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına göre adı geçen bu köyde 1571'de 103 hâne ve 3 mücerred deftere kaydedilmiştir (Varlık, 1988: 125). Evliya Çelebi, Tavşanlı kazâsı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre Tavşanlı, 150 akçelik kazâ statüsünde ve 70 köyden oluşan bir yerleşim birimidir. Sağlam yapılı ve kargir kalesi bulunmaktadır. Şehir merkezi 6 mahalleden oluşmaktadır. Çok sayıda cami, han, hamam, sıbyan mektebi ve çarşısı vardır. Tavşanlı'nun pekmezi pek meşhurdur. Simav ve Demirci şehirlerinden deve ve katırlarla Tavşanlı'ya getirilen üzüm kuru burada pekmeze dönüştürülürdü (Evliya Çelebi, 2013: 4b). Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu köy sayısı ile 1675-76 tarihli defter kayıtlarındaki köy sayısı arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. 1622-23 tarihli icmal avârız defterinde 30 köyde 496 hâne kaydedilmiştir (BOA.D.MKF.d.27429: 18-19). Tavşanlı nahiyesi XVII. yüzyılda nüfusu artan nahiyeler arasındadır. 1622-23'de 496 hânesi bulunan nahiyenin, 1675-76'da hâne sayısı 568'e yükselmiştir.

Tablo 12. Kütahya Kazâsına Tabi Diğer Köyler

Karye-i Evkaf-ı Molla Fenari	Reâya	Derbendciyan Köyler	Reâya	Diğer Köyler	Reâya	İmam
İnegazi	11	Tuğilar	12	Senir	16	1
Yüreği	14	Yenice ve Taşsadık	18	Eftet	12	
Elmaağca	13	Saka	8			
		Karanaşık	25			

Kaynak: BOA.MAD.2498.

Kazâyâ bağlı köylerden İnegazi, Yüreği ve Elmaağacı köyleri Molla Fenari Evkafı'na bağlı köylerdir. Bu üç köyün ahali avâriz vb. vergilerden muâftır. Bu hususta defterde : “Avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muâf olduklarına ellerinde muâfnâmeleri vardır” (BOA.MAD.2498: 61). şeklinde bilgi yer almaktadır.

Senir köyü, Kütahya şehir merkezindeki Vacidiye Medresesi Evkafı'na tabidir. Bu sebeple köy ahali avâriz türü vergilerden muaf sayılmıştır. Bu husus defterde açıkça yer almaktadır: “Mezkûr karye, nefsi-i Kütahya'da vaki' Vacidiye Medresesi hala Kütahya müftüsü Cafer Efendi'nin medresesi olup ve karye-i mezbûr medresenin vakfı olup canib-i vakf üzere hizmetleri mukâbelesinde avâriz-ı divâniyye ve kürekci ve sayir tekâlif-i örfiyyeden muâf olduklarına ellerine muâfnâme-i hümâyûn virilmişdir” (BOA.MAD.2498: 61).

Eftet köyü, Karahisar'da Gazi Hüdavendigâr İmaret-i Evkâfı'na bağlı bir köydür. Defterde bu husus şu şekilde yer almaktadır: “Karye-i mezbûr Gazi Hüdâvendigâr'ın Karahisar'daki imareti vakfı olduğuna ellerinde suret-i defterleri olup avâriz-ı divâniyyeden muâf ve müsellemler olduklarına mülknâme-i hümâyûn olmağın” (BOA.MAD.2498: 61).

Tuğilar, Yenice ve Taş Sadık, Saka, Karanaşık köyleri derbend köylerdir. Osmanlı devletinde derbendcilerin vazifeleri arasında; yol ve geçitlerin emniyet ve asayişini sağlamak, yolların muhafaza ve tamirini yapmak ve ıssız yerlerin şenlendirilmesini etmek olarak sıralanmıştır (Orhonlu, 1990: 65). Tuğilar köyü hakkında: “karye-i mezbûr kadimden derbend olduklarına ellerinde emr-i şerîf ve sûret-i defterleri olup ve derbendcilikleri suâl olunub lüzumun şehâdet olunmağın derbendci kayd olundu fermân sultanımındır” (BOA.MAD.2498: 62). Yenice ve Taş Sadık köyleri hakkında: “mezkûr karye Fatih Sultan Mehmed Han tâbe serâhu hazretlerinin evkâfı karyelerinden olup ve kurbünde olan Çeş Derbendi dimekle ma'rûf derbendi binâlayub ebnâ-i sebili hıfz ve hırâset eylemeleri mukâbelesinde avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muâf idüb ellerine muâfnâme-i hümâyûn virilmiş derbendcilikleri suâl olundukda lüzuma şehâdet olunmağın üslûb-u sâbık üzere derbendci kayd olundu fermân sultanımındır” (BOA.MAD.2498: 62). Saka köyü hakkında: “karye-i mezbûr ahâlisi Saka Derbendi nâm derbendin derbendcileri olduklarına ellerinde sûret-i defterleri olmağın kayd olundu fermân sultanımındır” (BOA.

MAD.2498: 62). Karanaşık köyü ahalisinin derbencilik vazifesi ile görevlendirilmiş olmalarına karşılık bu görevlerini yerine getirmedikleri, bu hususta şikayet olduğu deftere kaydedilmiştir: “karye-i mezbûr derbenciler olub lakin hizmetlerinde her vechile şikayetler olub ve ayende ve revendeye nefi‘leri olmaduklarına şehâdet olunmuşdur ve ayende ve revendeye hizmetleri olmadukları bu kulunun dahi ma‘lûmu olmuşdur fermân sultanımındır” (BOA.MAD.2498: 62).

Sonuç

Bu çalışmada Kütahya Kazâsı’nın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî ve demografik durumu incelenmiştir. Bunun yanı sıra kazânın XVI. ve XVII. yüzyıldaki idarî ve demografik yapısı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. XVII. yüzyılda Kütahya Kazâsı’na ait avâriz tahrirleri kazâ nüfusunda meydana gelen değişikliklerden dolayı belli dönemlerde tekrarlanmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Celâlî ayaklanmalarının ve diğer sebeplerin etkisiyle kazâ nüfusu azalmış ve bu durum yeni bir avâriz tahririnin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Kazâya ait 1622/1623 tarihli avâriz defteri bu açıdan önemlidir. XVII. yüzyılın ortalarına doğru kazâ nüfusu yeniden artmaya başlamış ve 1675-76 tarihli defter nüfus artışının hangi düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

İncelenen dönemde Kütahya Kazâsı avâriz tahriri işlemini yapan görevlilerin vergi muâfiyeti konusunda titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Savaşların süreklilik arz ettiği XVII. yüzyılda merkezî hazinenin gelirlerini artırmak düşüncesi daha mühim hale gelmiştir. Kütahya Kazâsı’ndaki avâriz sayımlarında bunun yansımaları görülmektedir. Savaşların uzaması dolayısıyla artan sefer masrafları devletin nakit para ihtiyacını artırmıştır. Vergi ödememek için kendisini muâf kategoriye dâhil etmek isteyenlerden belge talep edilmiştir. Vakıflara ait köyler ve birtakım yükümlülükler üstlenmiş olan köylerin ahalisi avârizden muaf sayılmışlardır. Ancak avâriz muâfiyeti tanınan köylerin sayısı oldukça azdır. İnegazi, Yüreği ve Elmaağacı, Molla Fenari Evkafı’na tabi köylerdendir. Senir, Kütahya merkezdeki Vacidiye Medresesi Evkafı’na, Eftet ise Karahisar’daki Gazi Hüdavendigâr İmareti Evkâfı’na bağlı bir köydür. Tuğilar, Yenice ve Taş Sadık, Saka, Karanaşık köyleri derbend köyler olarak deftere kaydedilmiştir.

Kütahya Kazâsı’nda 1675-76 avâriz sayımlarına göre toplam 3774 hâne, 131 askerî ve 136 muâf nefer deftere kaydedilmiştir. Kazâ nüfusunu büyük bir bölümü köylerde sakındı. Toplam nüfusun %83’ü köylerde, %17’si şehirde sakındı. 1622-23 avâriz verilerine ile kıyaslandığında kazâda reâya hâne toplamında artış meydana gelmiştir. Ancak 1675-76 tarihinde kazâ nüfusu, nüfusun normal artışı hariç tutulsa dahi XVI. yüzyılın sonlarındaki miktarına ulaşamamıştır. 1675-76 tarihli kayıtlara göre Kütahya şehir merkezinde az sayıda gayrimüslim nüfus sakındı ancak köylerde yaşayanların tamamı Müslümandı.

1675-76 tarihli avâriz kayıtlarına göre Kütahya Şehri’nde 35 mahallede 607 hâne, 65 askerî ve 1 muâf nefer kaydedilmiştir. Kütahya Kalesi’nde ikamet edenlerin toplamı ise 34 hâne-nefer idi. Buna göre şehirde toplamda 707 hâne ve nefer kayıtlıydı. 1622-23

tarihli icmal avâriz defterinde şehirdeki hâne sayısı (reâya hâne) 270 olarak verilmiştir. Buna göre şehir nüfusu 1622-23'ten 1675-76 kadar ki süreçte artış göstermiştir. 1571'de kaledeki efrad ile idareciler hariç şehir nüfusu 1487 hâne ve 290 mücerred olarak kaydedilmiştir. XVII. yüzyılın başlarında Kütahya şehri, Celalî saldırılarına maruz kalmış ve bu ayaklanmalar sırasında şehir çok zarar görmüş, şehir nüfusu çok ciddi miktarda azalmıştır. 1622-23 verileri bu husus teyid etmektedir. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru şehir nüfusu artış eğilimine girmiştir.

1675-76 tarihli mufassal avâriz defterinde kazâda 296 köy kaydedilmiştir. Köylerin bazıları meskûn halde değildi. Meskûn durumdaki köy sayısı 270 idi. Köylerin bir kısmının XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen ve burada yerleşen Türkler tarafından kurulmuş olduğu köy isimlerinden anlaşılmaktadır. Köylerde toplam 3137 hâne ve 64 askerî ve 133 muâf nefer kaydedilmiştir. Bu veriler 1622-23 verileri ile karşılaştırıldığında köy sayısında fazla bir değişiklik olmamasına karşılık hâne (reâya hâne) sayısında artış meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Kamil Kepeci (KK), 2693.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 2498.

Mevkufat Kalemi (D.MKF), 27429.

Tahrir Defterleri (TT), 438.

2. Kaynak, İnceleme ve Araştırma Eserleri

Barkan, Ö.L. (2001). "Avâriz", İA, II, 13-19, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Bayartan, M. (2009). "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, XVIII, İstanbul, 57-70.

Çakır, İ.E. (2009). "1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre İspir Sancağı", The Journal of International Social Research, II/8, 109-122.

Çakır, İ.E. (2012). "Uşak Kazâsı (1676 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", OTAM, 28, 27-47, Ankara.

Çakır, İ.E ve Demir, S. (2014). "XVII. Yüzyılın Ortalarına Doğru Kelkid Kazâsı", Karadeniz Araştırmaları, 41, 160-179.

Darkot, B. (2001). "Kütahya", İA, VI, 1118-1119, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Demir, A. (2012). “1642 Tarihli Avâruz Defterine Göre Koğans Kazâsı”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XI(2), 505-529.
- Demirci, S. ve Saygı, E. (2011). “XVII. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsında İskân ve Toplumsal Yapı”, CIEPO-Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes/ Uluslararası Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Bildirileri Kitabı (Uşak / 14-16 Nisan 2011), Cilt 1, İzmir, 486-510.
- Doğru, H. (1990). Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul: Eren Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1981). “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, II, 1265-1274, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, IV, 69-78.
- Evliya Çelebi (2013). Seyahatnâme, IX-X, İndeksli Tıpkıbasım 5. Cilt, (Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), İstanbul.
- Gökbilgin, M.T. (2001). “Kütahya-Tarih”, İA, VI, 1119-11126, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökçe, T. (2005). “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından ‘Mufassal-İcmâl’ Avâruz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XX/1, 71-134.
- Griswold, W.J. (2000). Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güçer, L. (1964). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları
- Gül, A. (2009). “1642–1643 Tarihli Avâruz Defterlerine Göre Erzincan Şehri”, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XI/1, 123-141.
- İnbaşı, M. (2001). “1642 Tarihli Avâruz Defterine Göre Erzurum Şehri”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, IV, İstanbul, 9-32.
- İnbaşı, M. (2007). “Bayburd Sancağı (1642 Tarihli Avâruz Defterine Göre)”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10/2, Erzurum, 89-117.
- İnbaşı, M. (2009). “Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avâruz Defterine Göre)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 16/41, Erzurum, 189-214.
- İnbaşı, M. ve Çakır, İ.E ve Demir, S. (2014). 1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avâruz Defteri I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kâtib Çelebî, Kitâb-ı Cihânnümâ, İstanbul 1145.
- Kul, E. (2010). "1642 Tarihli Avâız Defterlerine Göre Şiran Kazâsı ve Köyleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 44, 271-289.
- Nâimâ Mustafa Efendi, (2007). Târih-i Nâ'imâ (Ravzâtü'l-Hüseyn fî Hülâsat-i Ahbâri'l-Hâfikany), I, IV, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhonlu, C (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul: Eren Yayınları.
- Öz, M. (1999). "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642)", XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III, Ankara, 787-794.
- Öz, M. ve Acun, F. (2008). Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII-Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâız Defteri (1642-1643 Tarihli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özel, O. (1999). "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâız Defteri", XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III, 735-743, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, B. (2006). XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, İstanbul: IQ Yayınları.
- Polat, S. (2013). "Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavi Halil'in Kütahya (Kazaları) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları", Akademik Bakış, VI/12, 35-50.
- Sahillioğlu, H. (1991). "Avâız", DİA, IV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 108-109.
- Tuncel, H. (2000). "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, X/2, 23-34, Elazığ.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1932). Bizans ve Selçukiyle Ger miyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2003). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M.A. (1999). "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri", Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar, 119-169.İsparta.
- Varlık, M.Ç. (1974). Germiyan oğulları Tarihi (1300-1429), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Varlık, M.Ç.(1988). "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu", Belleten, LII / 202, 115-168.
- Varlık, M.Ç. (2002). "Kütahya", DİA, XXVI, 580-584.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.